

УДК 342.57(477)

**ПОНЯТТЯ КОНТРОЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАРОДУ:
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

**THE CONCEPT OF CONTROL ACTIVITY OF THE PEOPLE:
CONSTITUTIONAL AND LEGAL ASPECT**

Янчук А.О.,

*кандидат юридичних наук,
завідуючий сектором*

Інституту законодавства Верховної Ради України

У статті досліджуються концептуальні підходи до визначення поняття «контрольна діяльність народу», висвітлюються історичне та лексичне значення цього терміна, виокремлюються основні ознаки даного поняття, на підставі чого пропонується авторське визначення поняття «контрольна діяльність народу».

Ключові слова: контрольна діяльність народу, народний суверенітет, безпосередня демократія, народовладдя.

В статье исследуются концептуальные подходы к определению понятия «контрольная деятельность народа», освещаются историческое и лексическое значение этого термина, выделяются основные признаки данного понятия, на основании чего предлагается авторское определение понятия «контрольная деятельность народа».

Ключевые слова: контрольная деятельность народа, народный суверенитет, непосредственная демократия, народовластие.

The article examines the conceptual approaches to the definition of «control activity of the people», highlights the historical and lexical meaning of the term, distinguishes main features of this concept. Author proposes a definition of «control activity of the people».

Key words: control activity of the people, people's sovereignty, direct democracy, government by the people.

Безпосереднє здійснення влади народом характеризується наявністю послідовних, взаємообумовлених, врегульованих конституційно-правовими нормами видів діяльності народу щодо здійснення ним влади. Вони визначають його зміст, способи втілення в життя та реалізації відповідної влади. Саме тому дослідження таких видів є досить актуальним із точки зору вивчення безпосереднього здійснення влади народом, адже саме юридичний зміст основних видів діяльності народу щодо безпосереднього владарювання і визначає правову природу такого політико-правового явища як безпосереднє здійснення влади народом.

До одного з них належить контрольна діяльність народу, яка є надзвичайно важливою з точки зору дослідження безпосереднього народовладдя та опосе-

редковує можливість здійснення контролю народом, громадянами безпосередньо за тими рішеннями та актами, які ними були ухвалені, станом їхнього виконання, діяльністю органів публічної влади тощо.

З огляду на зазначене, метою даної статті є дослідження конституційно-правових аспектів контрольної діяльності народу, аналіз підходів до визначення поняття контрольної діяльності народу, виокремлення основних форм такої діяльності, виділення основних ознак контрольної діяльності народу та наведення на їх основі авторського підходу до визначення поняття контрольна діяльність народу.

Виходячи з поставленої мети, виникає необхідність дослідження правової природи безпосередньої контрольної діяльності народу, зосередившись у першу чергу на визначенні даного поняття. Так, контр-

ольна діяльність народу, поряд з установчою, правотворчою, ініціативною та захисною діяльністю, є безпосередньою владною діяльністю народу, похідною від принципу народного суверенітету та права народу визначати і змінювати конституційний лад у державі, вирішувати найважливіші питання державного і суспільного значення, а отже, і права здійснювати контроль за дотриманням конституційного ладу органами публічної влади, виконанням ними встановлених засад конституційного ладу тощо.

Дослідженню окремих питань контрольної діяльності народу присвячували свої праці такі дослідники, як Ю.Г. Барабаш, О.В. Батанов, О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, В.Ф. Коток, В.В. Копейчиков, В.В. Кравченко, В.В. Комарова, Ю.Р. Мірошніченко, М.В. Оніщук, В.Ф. Погорілко, О.В. Прієшкіна, І.Д. Сліденко, Л. Тельєн, О.Ю. Тодика, Р.Г. Гезей, Т.І. Кронін, Л. Ле Дюк, О.Г. Мурашин, Д. Хеллоуелл, В.Л. Федоренко, В.Є. Чиркін, В.М. Шаповал, Л.М. Шипілов, О.І. Ющик та ряд інших учених.

Загалом в юридичній літературі контрольна діяльність досліджується здебільшого у фарватері вивчення державного контролю або ж управління [1] та визначається у зазначеному контексті як вид управлінської діяльності, який забезпечує здійснення вищою організацією контролю за виконанням підпорядкованими структурами прийнятих нею рішень.

Водночас якщо окремим видам контрольної діяльності присвячується достатня увага внаслідок дослідження суміжних правових інститутів [2] або форм їх реалізації [3], то безпосередня контрольна діяльність народу залишається поза прискіпливою науковою увагою вчених, окремі з яких при цьому розглядають народовладдя як «системоутворюючий фактор процесу осягнення та реалізації прав і свобод людини, конституційно-правову підвалину формування органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [4, с. 45]. У даному випадку досліджуються лише окремі аспекти контрольної діяльності народу в контексті вивчення інших юридично значимих явищ.

Під час дослідження поняття «контрольна діяльність народу», на нашу думку, в першу чергу необхідно з'ясувати етимологічне значення поняття «контроль» та юридичні властивості цієї діяльності в контексті здійснення її єдиним сувереном влади в державі. Так, тлумачний словник за редакцією С.І. Ожегова визначає контроль як перевірку, а також постійне спостереження з метою перевірки або нагляду [5, с. 292]. Водночас великий тлумачний словник сучасної української мови під поняттям «контроль» розуміє перевірку, облік діяльності кого-, чого-небудь, нагляд за кимось, чимось [6, с. 451].

Поряд із цим у радянські часи – часи номінального владарювання мас трудящих, декларувалася наявність громадського та народного контролю. Наприклад, народний контроль визначався в СРСР як система органів, які суміщають державний контроль із громадським контролем працівників на підприємствах, у колгоспах, закладах та організаціях; органи народного контролю контролюють виконання державних планів і завдань,

ведуть боротьбу з порушеннями державної дисципліни, проявами «удільності», з безгосподарністю і бюрократизмом, сприяють удосконаленню роботи державного апарату [7, с. 863]. А громадський («суспільний») контроль визначався як найбільш масовий у соціалістичному суспільстві вид соціального контролю; важлива складова частина системи соціалістичного контролю, яка включає державний, державно-громадський (народний) і партійний контроль; одна з форм здійснення соціалістичної демократії, спосіб залучення широких мас до управління суспільством і державою, вираження повновладдя трудящих, суверенітету народу, необхідна умова правильного функціонування соціалістичного суспільства, виконання планів комуністичного будівництва, усунення виявлених порушень і недоліків [8, с. 192-193].

У Радянському Союзі навіть існували окремі закони, які регламентували діяльність народного контролю – Закон СРСР «Про органи Народного контролю в СРСР» [9], Закон «Про Народний контроль в СРСР», прийнятий ВР СРСР 30 листопада 1979 року [10], якими на законодавчому рівні закріплювалися принципи утворення, правовий статус органів народного контролю, характер їхніх взаємовідносин з органами державної влади й управління тощо.

Таким чином, тодішне розуміння громадського та державного контролю фактично втілювало існуючу на той час ідеологію «залучення широких мас до управління суспільством і державою», обґрунтовувало таку ідеологію, надавало їй юридичного оформлення.

Не оминули дослідження контролю як соціального явища і вітчизняні вчені. У науковій літературі до найбільш загальних видів контролю відносять соціальний [11], державний контроль [12], фінансовий контроль [13], контроль у сфері державного управління [14] тощо. Загалом же термін контроль походить від французького «controle» – перевірка або спостереження з метою перевірки. Французьке «controle», у свою чергу, утворилося від латинського «contra» – префікса, що означає «проти», «проти-лежність». У другій частині слова «контроль» міститься слово «роль» (від лат. «role») – «міра впливу, значення, ступінь участі в чомусь» [15, с. 447]. При цьому існують й інші точки зору щодо визначення даного поняття. Так, окремі науковці вважають, що термін «контроль» походить від французького «contre-rolle», тобто, «ведення другого списку рахунків для перевірки одного іншим, що й робиться контролерами, які ведуть свої записи паралельно із записами касирів» [16, с. 469], а деякі наголошують на тому, що контроль означає буквально «підрахунок стовпців», а особи, які підраховували їх, були першими контролерами [17, с. 48].

У цілому аналіз сучасних джерел та узагальнення поглядів, що в них містяться, свідчить, що поняття «контроль», як правило, розглядається в широкому і вузькому значеннях. У першому випадку під контролем розуміється сукупність політичних, економічних та ідеологічних процесів і методів, яким належить забезпечити стабільність суспільного і державного

ладу, дотримання соціального порядку, вплив на масову й індивідуальну свідомість, тобто – соціальний контроль [18]. У вузькому ж значенні контроль частіше зводиться до перевірки вищими організаціями виконання підпорядкованими суб'єктами рішень, розпоряджень різних рівнів управляючої системи; дотримання організаційних, економічних та інших нормативів; виконання планових завдань; дотримання конституційності, законності та інших нормативних приписів тощо [19, с. 511-512].

Як уже було зазначено, поняття контролю вже достатньо повно досліджено в межах адміністративного права та державного управління [20], водночас конституційне право досить скромно представлене в межах даної проблематики, а роботи в цій сфері мають здебільшого казуальний характер, а не загально-теоретичну спрямованість [21].

Поряд із науковими підходами визначення поняття контролю та контрольної діяльності міститься і в чинному законодавстві. Назвемо окремі з норм. Так, відповідно до статті 1 Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» від 2 грудня 2010 року № 2735-VI [22] державний контроль продукції розглядається як діяльність митних органів із забезпечення відповідності продукції, що ввозиться на митну територію України для вільного обігу, встановленим вимогам, а також забезпечення відсутності загроз від такої продукції суспільним інтересам. Стаття 2 Закону України «Про прикордонний контроль» від 5 листопада 2009 року № 1710-VI [23] наголошує на тому, що прикордонний контроль – це державний контроль, що здійснюється Державною прикордонною службою України, який включає комплекс дій і систему заходів, спрямованих на встановлення законних підстав для перетинання державного кордону особами, транспортними засобами і переміщення через нього вантажів.

У свою чергу Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» від 19 червня 2003 року № 975-IV [24] наголошує на тому, що демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією та правоохоронними органами держави – комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних заходів для забезпечення неухильного дотримання законності й відкритості в діяльності всіх складових частин Воєнної організації та правоохоронних органів держави, сприяння їхній ефективній діяльності і виконанню покладених на них функцій, зміцненню державної та військової дисципліни (стаття 1). Відповідно ж до статті 1 Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» від 20 лютого 2003 року № 549-IV [25] державний експортний контроль – це комплекс заходів із контролю за міжнародними передачами товарів, їх використанням юридичною чи фізичною особою, що здійснюється спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань державного експортного контролю та іншими державними ор-

ганіями з метою забезпечення захисту інтересів національної безпеки та відповідно до міжнародних зобов'язань України.

Однак деякі спеціальні закони, присвячені контрольній діяльності, навіть не містять визначення контролю. Зокрема, це Закони України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» від 19 червня 2003 року № 963-IV [26], «Про антидопінговий контроль у спорті» від 5 квітня 2001 року № 2353-III [27], «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» від 18 листопада 1997 року № 637/97-ВР [28].

Виходячи з наведеного вище, можна зробити висновок, що визначальними ознаками контрольної діяльності є наступні:

- здійснюється у чітких правових рамках;
- спрямовується на забезпечення додержання законів та інших нормативних актів, що видаються органами публічної влади;
- містить сукупності дій, що вчиняються суб'єктами контролю за поведінкою людей (власною поведінкою);
- спрямованість на організацію роботи, складовими елементами якої є вироблення і прийняття рішення, механізм його організації, виконання та перевірка результату рішення;
- спрямованість на виявлення й усунення недоліків і порушень законності в діяльності органів публічної влади, надання практичної допомоги в удосконаленні їх роботи;
- систематична перевірка Конституції і законів, інших нормативних актів;
- вжиття заходів примусу щодо підконтрольних органів;
- спрямованість на виявлення недоліків та помилок, їх попередження;
- надання підконтрольним органам обов'язкових для виконання вказівок;
- припинення, зміна чи скасування актів підконтрольних органів тощо.

Зазначені ознаки будуть загальними ознаками контрольної діяльності народу. Однак виходячи з того, що дану діяльність здійснює безпосередньо народ, їй будуть притаманні і спеціальні ознаки, які видозмінюються, виходячи із правового статусу народу як єдиного суб'єкта владарювання, чия влада є необмеженою та неподільною з огляду на специфіку здійснення такої діяльності спеціальним суб'єктом – народом – через окремі колективи людей або й окремих громадян. Дані ознаки повинні відображати видові характеристики зв'язаності даної діяльності з іншими видами безпосередньої владної діяльності народу.

Пов'язано це також із тим, що контрольна діяльність народу заснована і чітко ґрунтується на конституційно-правовій основі такої діяльності, заснованій у першу чергу на закріпленні та гарантуванні суверенітету народу.

Із певною умовністю можна сказати, що контрольній діяльності народу присвячується частина

конституційного регулювання, а саме норми статті 36, частини четвертої статті 124, частини першої статті 127, частини другої статті 129, частини першої статті 143 Основного Закону України. Так, зокрема, стаття 36 Конституції України закладає основи здійснення контрольної діяльності народу через громадські організації та політичні партії; статті 124, 127, 129 Основного Закону України передбачають безпосереднє здійснення правосуддя через народних засідателів і присяжних; стаття 143 – можливість здійснення безпосереднього контролю територіальною громадою за затвердженням бюджетів відповідних адміністративно-територіальних одиниць, діяльністю комунальних підприємств, установ та організацій тощо.

Саме зазначені конституційні положення в сукупності з аналізом поглядів і філософії безпосередньої владної діяльності народу та контрольної діяльності як її складової і визначають основні види безпосередньої контрольної діяльності народу. Зокрема, це такі види:

- контроль за діяльністю органів публічної влади (органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування) через створені громадянами об'єднання (політичні партії та громадські організації) (стаття 36 Конституції України);

- контроль за діяльністю органів публічної влади шляхом безпосередньої участі народу у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних (частина четверта статті 124, частина перша статті 127, частина друга статті 129 Конституції України);

- закладення механізмів участі представників громадськості в діяльності органів публічної влади (наприклад, частина друга статті 131 Конституції України);

- здійснення контролю з боку територіальної громади за виконанням бюджету, діяльністю комунальних підприємств, організацій та установ (частина перша статті 143 Конституції України).

Здебільшого на виконання зазначених конституційних приписів ухвалюються також спеціальні закони. Наприклад, Закон України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року № 4572-VI [29], Закон України «Про політичні партії в Україні» від 5 квітня 2001 року № 2365-III [30], Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року № 2453-VI [31], Закон України «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 року № 5475-VI [32], Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1991 року № 280/97-ВР [33] тощо. Однак ані наведені конституційні приписи, ані ухвалені на їх деталізацію закони не дають чіткої відповіді на питання, що являє собою «контрольна діяльність народу».

З аналізу даних актів можна лише виявити певні ознаки такої діяльності, її характерні риси та власти-

вості, тобто – спеціальні ознаки, серед яких можна навести наступні:

- є видом безпосередньої владної діяльності народу;

- є видом цілісної діяльності народу щодо здійснення належної йому влади безпосередньо;

- дана діяльність є різновекторною, зосередженою в різних напрямках, що дозволяє здійснювати всебічний контроль за діяльністю органів публічної влади (органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування);

- дана діяльність здійснюється народом як безпосередньо, так і через громадські об'єднання, народних засідателів і присяжних;

- правовою основою контрольної діяльності народу є конституційно-правове регулювання, в той час як його деталізація міститься у спеціальних законах, а окремі механізми реалізуються через підзаконні нормативно-правові акти;

- чинне законодавство не містить вичерпного переліку видів контрольної діяльності народу, процесуальних аспектів їх реалізації, а це часто ускладнює або й узагалі унеможливує їх застосування;

- дана діяльність спрямована на перевірку того, як контрольований об'єкт виконує покладені на нього завдання і реалізує свої функції;

- полягає у контролі за виконанням органами публічної влади ухвалених народом прямо чи опосередковано рішень;

- спрямована на забезпечення стабільності державного і суспільного ладу, непорушності народного суверенітету;

- здійснюється як усім народом, так й окремими його частинами (колективами, представниками);

- направлена на виконання органами публічної влади Конституції і законів України;

- спрямована на виконання обраними народом представниками своїх передвиборних обіцянок тощо.

З огляду на наведене та враховуючи загальні і спеціальні ознаки, можемо зробити висновок, що під контрольною діяльністю народу необхідно розуміти засновану на нормах Конституції та законів України безпосередню владну діяльність народу, яка виражається у здійсненні всім народом або окремими його членами юридично-значимих дій щодо спостереження й перевірки відповідності виконання та дотримання підконтрольними суб'єктами (органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, окремими громадянами) ухвалених народом безпосередньо або через своїх представників рішень та правових приписів, забезпечення стабільності державного і суспільного ладу, непорушності народного суверенітету, притягнення винних осіб до відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тимошин В.В. Державно-правові проблеми аналізу контрольної діяльності: напрями контролю і їх правове забезпечення / В.В. Тимошин // Наукові праці МАУП. – 2011. – Вип. 1(28). – С. 170-174.
2. Богачова О. Принцип демократизму законотворчого процесу // О. Богачова // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – Вип. 3/2012. – К., 2012. – С. 5-11.
3. Янчук А.О., Кравченко В.В. До питання про основні напрямки вдосконалення законодавства України про місцеві референдуми // А.О. Янчук, В.В. Кравченко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – Вип. 3/2012. – К., 2012. – С. 33-37.
4. Мірошниченко Ю. Конституційно-правові моделі народного представництва в контексті демократичного розвитку // Ю. Мірошниченко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – Вип. 3/2012. – К., 2012. – С. 41-46.
5. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова; Российская академия наук; Институт русского языка им. В.В. Виноградова. – 4-е изд., доп. – М.: Азбуковник, 1998. – 944 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
7. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А.М. Прохоров; редкол.: А.А. Гусев и др. – Изд. 4-е. – М.: Сов. энциклопедия, 1987. – 1600 с.
8. Юридический энциклопедический словарь / гл. ред. А.Я. Сухарев; редкол.: М.М. Богуславский и др. – 2-е изд., доп. – М.: Сов. энциклопедия, 1987. – 528 с.
9. Об органах Народного контроля в СССР: Закон СССР от 09.12.1965 г. № 4224-VI // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bestpravo.ru/sss/eh-praktika/y0o.htm>.
10. О народном контроле в СССР: Закон Союза Советских Социалистических Республик от 30 ноября 1979 года // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data02/tex13786.htm>.
11. Спільник С.І. Соціальний контроль як чинник розвитку суспільства: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. канд. філософ. наук: 09.00.03 / С.І. Спільник. – Запоріжжя, 2006. – 16 с.
12. Рубан А.Є. Адміністративно-правові засади державного контролю у галузі автомобільних перевезень: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07 / А.Є. Рубан. – Х., 2009. – 16 с.
13. Стрельцов В.Ю. Державний фінансовий контроль діяльності органів місцевого самоврядування: автореф. дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / В.Ю. Стрельцов. – Х., 2005. – 16 с.
14. Лазор О.Я. Адміністративно-правові засади державного управління у сфері реалізації екологічної політики в Україні: автореф. дис. д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02 / О.Я. Лазор. – К., 2004. – 36 с.
15. Словарь иностранных слов. – 18-е изд., стереотип. / Гл. ред. Ф.Н. Петров. – М.: Рус. яз., 1989. – 624 с.
16. Лебедев В.А. Финансовое право / В.А. Лебедев. – Т. 1. – СПб.: Типолит. А.М. Вольфа, 1889. – 722 с.
17. Дурденевский В.М. Государственный контроль в капиталистических странах. «Обзор законодательства» / В.М. Дурденевский // Вестник государственного контроля. – 1940. – № 2. – С. 39-43.
18. Буйвол Б.А. Социальный контроль и его воздействие на поведение людей: автореф. канд. юрид. наук / Б.А. Буйвол. – К., 1973. – 16 с.
19. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник / В.М. Плішкін; за ред. Ю.Ф. Кравченка. – К.: НАВСУ, 1999. – 702 с.
20. Андрійко О.Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади: автореф. дис. докт. юрид. наук. – К., 1999. – 38 с.; Гаращук В.М. Контроль та нагляд у державному управлінні / В.М. Гаращук. – Х.: Фоліо, 2002. – 176 с.
21. Журавський В. Парламентський контроль в Україні: проблеми нормативно-правового регулювання / В. Журавський // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2001. – № 1 (14). – С. 11-20.
22. Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції: Закон України від 2 грудня 2010 року № 2735-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 21. – Ст. 144.
23. Про прикордонний контроль: Закон України від 5 листопада 2009 року № 1710-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 6. – Ст. 46.
24. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України від 19 червня 2003 року № 975-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 46. – Ст. 366.
25. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання: Закон України від 20 лютого 2003 року № 549-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 23. – Ст. 148.
26. Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19 червня 2003 року № 963-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 350.
27. Про антидопінговий контроль у спорті: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2353-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 23. – Ст. 112.
28. Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними: Закон України від 18 листопада 1997 року № 637/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 9. – Ст. 34.
29. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 року № 4572-VI // Голос України. – 2012. – № 70.
30. Про політичні партії в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2365-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 23. – Ст. 118.
31. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 року № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41-42, 43, 44-45. – Ст. 529.
32. Про всеукраїнський референдум: Закон України від 6 листопада 2012 року № 5475-VI // Голос України. – 2012. – № 226.
33. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1991 року № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.